

ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ВА ДИВЕРСИФИКАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА КОРХОНА ФАОЛИЯТИДАГИ МОЛИЯВИЙ ТАВАККАЛЧИЛИК ВА УЛАРНИ БОШҚАРИШ ЙЎЛЛАРИ

Шанасирова Нодира Абдуллаевна

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти,
Сув хўжалигини ташкил етиш ва бошқариш факултети менежмент кафедраси катта
ўқитувчиси, 100000, Қари Ниёзий, 39 ўй, Тошкент, Ўзбекистон. Электрон почта:
nodirashanasyrova@gmail.com +998903285546

Хамраева Шахноза Ильхом қизи

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти,
Сув хўжалигини ташкил етиш ва бошқариш факултети, Менежмент кафедраси стажёр
ўқитувчиси, 100000 ст. Қари Ниёзова, 39 ёш, Тошкент, Ўзбекистон. Электрон почта:
hamrayevashahnoza@gmail.com +998935371129

***Аннотация:** Мақолада корхона фаолиятидаги молиявий таваккалчилик ва уларни бошқариш йўллари ёритиб берилган бўлиб, унда молиявий таваккалчилик, молиявий таваккалчиликнинг турлари ва хусусиятлари ўрганилган. Шунингдек, молиявий таваккалчиликни бошқаришида энг аввало юзага келиши мумкин бўлган муаммолари аниқланган, улар таҳлил этилган. Кейинги босқичда унинг олдини олиш, кўрилиши мумкин бўлган зарарларни пасайтириш ёки сўзурталаш тадбирлари ишлаб чиқилган ва уни бошқариш усуллари танланган. Охириги босқичда эса кўрилган зарарларни қоплаш, оқибатларини таҳлил этиш ва бартараф қилиш чоралари бўйича хулоса ва таклифлар берилган.*

***Таянч сўзлар:** молиявий таваккалчилик, паст рентабеллик, молиявий кўмак, таваккалчиликни бошқариш, таваккалчилик даражаси, даромад олиш.*

ФИНАНСОВЫЕ РИСКИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ И СПОСОБЫ УПРАВЛЕНИЯ ИМИ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ И ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКОНОМИКИ

***Аннотация:** В статье описаны финансовые риски предприятия и способы управления ими, финансовый риск, виды и характеристики финансового риска. Также, определяется и анализируется потенциальные проблемы в управлении финансовыми рисками. На следующем этапе были разработаны меры по предотвращению, снижению или страхованию от возможных потерь и выбраны методы их управления. На завершающем этапе сделаны выводы и рекомендации по мерам компенсации ущерба, анализа последствий и их устранения.*

***Ключевые слова:** финансовый риск, низкая доходность, финансовая помощь, риск-менеджмент, уровень риска, прибыльность.*

FINANCIAL RISKS AND MANAGEMENT IN ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION AND DIVERSIFICATION OF THE ECONOMY

***Annotation:** The article describes the financial risks of the enterprise and ways to manage them, the financial risk, the types and characteristics of financial risk. It also identifies and analyzes potential problems in financial risk management. At the next stage, measures to prevent, reduce or insure against possible losses were developed and methods of its management*

were selected. At the final stage, conclusions and recommendations were made on measures to compensate for the damage, analyze the consequences and eliminate them.

Keywords: financial risk, low profitability, financial assistance, risk management, risk level, profitability.

Кириш

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида фаолият кўрсатаётган хўжалик субъектларига қўйиладиган талаблардан бири корхона ишлаб чиқариш қувватлари ва ресурсларини самарали бошқаришни ташкил этиш ҳисобланади. Ҳозирги даврида ишлаб чиқариш корхоналари рентабеллигини ошириш, паст рентабеллик корхоналарни соғломлаштириш, уларга молиявий кўмак бериш каби асосий вазифалар устивор йўналиш сифатида қаралмоқда. Корхоналар фойдасини, молиявий моддий ресурсларини хўжаликни ўзи тасарруф этиш шахсий манфаатдорлик ва ташаббускорлик тамойиллари асосида ишлаб чиқариш корхоналарини кенгайтириш миллий иқтисодиётимизнинг тамойилига айланди.

Шундай экан, молиявий таваккалчиликни ҳисобга олиш ва баҳолаш бошқарув амалиётининг муҳим таркибий қисми сифатида аҳамият касб этади. Аксарият бошқарув қарорларининг таваккалчилик шароитида қабул қилиниши тўлиқ ахборотларнинг мавжуд эмаслиги, ўзаро қарама-қарши ғоялар, эҳтимоллик элементлари ва бошқа шу каби кўплаб омилларга боғлиқ бўлади.

Маълумки, тадбиркорлик фаолиятини эса таваккалчиликсиз тасаввур этиш иқтисодий саводсизликнинг бир кўриниши бўлади деб ўйлаймиз. Умумжаҳон амалиётида қабул қилинган тадбиркорлик ва ишбилармонлик фаолияти тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатларида тадбиркорликка мулкий масъулият ва ўзининг таваккалчилиги билан амалга оширилувчи, даромад олишга йўналтирилган фуқаролар ва улар гуруҳларининг мустақил, ташаббускор фаолияти деб таъриф берилди.

Муаммолар ечимининг турли йўллари топиш, танлаш ва ўзгартириш фақат муқобил вариантлар мавжудлигидагина мумкин бўлади. Шу сабаб тадбиркорликнинг зарурий шарт ивланишда ва турли-туманлик ҳолатида иқтисодий фаолиятнинг усуллари танлаш эркинлигида намоён бўлади. Бизнесни таваккалчиликсиз тасаввур этиш мумкин эмас. Ҳозирги шароитида яшаб қолиш учун техникавий янгиланиш, дадиллик ва жўшқин ҳаракатга таянилади, бу эса ўз навбатида таваккалчиликни кучайтиради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан тасдиқланган Ўзбекистонни ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясида ҳам “иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилган макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш бўйича институционал ва таркибий ислоҳотларни давом эттириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий-иқтисодий тараққий эттириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий сармояларни фаол жалб этишга қаратилгандир” – деб таъкидлаб ўтди.¹

Демак, бундан тадбиркор таваккалчиликдан қочмаслиги, балки унинг даражасини баҳолай билиши ва таваккалчиликни пасайтириш мақсадида уни бошқара билиши лозимлиги долзарб масалалардан ҳисобланади.

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, ПФ-4947-сонли Фармони

Мавзу бўйича адабиётлар таҳлили

Проф. Зайнутдинов “Таваккалчиликни бошқариш” номли ўқув қўлланмасида “Хар қандай хўжалик фаолиятида ҳамма вақт хўжалик операцияларининг у ёки бу хусусияти оқибатида пул маблағларини йўқотиш хавф хатар мавжуд бўлади. Ана шу хавф-хатар молиявий таваккалчиликни ташкил этади”².-деб айтиб ўтган.

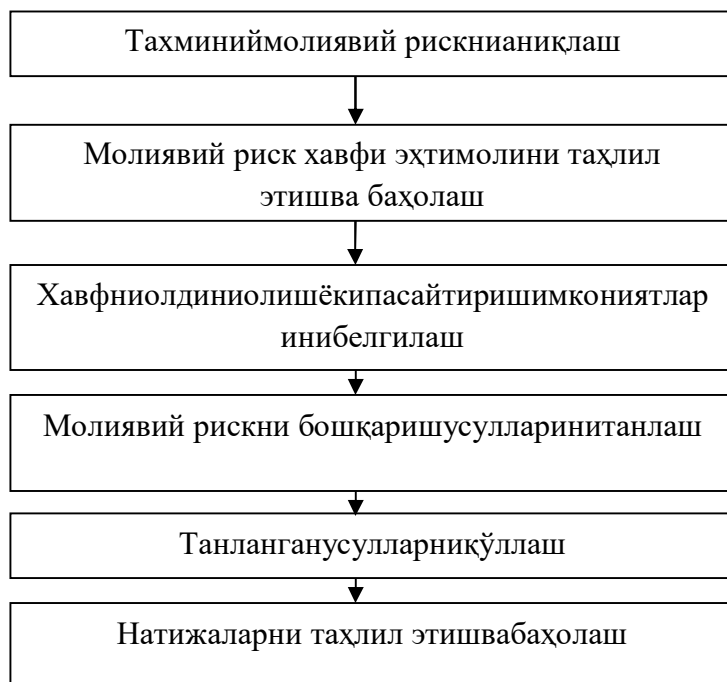
Молиявий таваккалчилик - бу тижорат таваккалчилигидир.

Молиявий таваккалчиликнинг хусусияти шундаки; у молиявий кредит ва биржа соҳаларида ўтказилган қандайдир операциялар, қимматли қоғозлар биржасидаги операциялар натижасида кўрилиши мумкин бўлган зарар эҳтимолидир. Молиявий таваккалчиликка: кредит, фоиз, валюта ҳамда бой берилган молиявий фойда таваккалчиликлари киради.

Мамлакатимиз ва хорижда тўпланган тажрибалар тадбиркорлик фаолиятини таваккалчиликсиз амалга ошириб бўлмаслигини кўрсатмоқда. Шунинг учун ҳам тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган инсонларнинг ҳаёти умид ва тушкунлик, тинимсиз меҳнат ва хавотирларга тўла бўлади.

Таваккалчиликни оқилона бошқариш субъектнинг узоқ муддатли истиқболда муваффақиятга эришиш имкониятини оширади, унинг молиявий ҳолатининг ёмонлашиш хавфини бир мунча бўлсада камайтиради.

Тадбиркор учун пайдо бўладиган таваккалчиликни тахминий билиш зарурдир, лекин бунинг ўзи етарли эмас. Муҳими, таваккалчиликнинг аниқ тури корхона фаолиятига қандай таъсир кўрсатаётганлиги ва қандай оқибатларга олиб келиши мумкинлигини аниқлаб, уни тўғри баҳолай билиш ва шундан сўнг субъектнинг иқтисодий самарадорлигига таъсирини ҳисоблаб топишдир. Таваккалчиликни бошқариш бир-бирини тўлдириб боровчи бир нечта босқичлардан иборат бўлади. (1-расм).

1-расм. Корхона фаолиятида молиявий таваккалчиликни бошқариш жараёни

Молиявий таваккалчиликни бошқаришда энг аввало юзага келиши мумкин бўлган унинг турлари аниқланади, улар таҳлил этилади ва зарарнинг кутиладиган даражаси ҳисобланади. Кейинги босқичда унинг олдини олиш, кўрилиши мумкин бўлган зарарларни пасайтириш ёки суғурталаш тадбирлари ишлаб чиқилади ва уни бошқариш

²Zaynutdinov Sh.N. va boshqalar «Tavakkalchilikni boshqarish» O`quv qo`llanma. T.TDIU. 2005 yil. 38 b

усуллари танланади. Охирги босқичда эса кўрилган зарарларни қоплаш, оқибатларини таҳлил этиш ва бартараф қилиш чоралари кўрилади.

Умуман олганда, таваккалчиликни бошқариш тадбиркорга ресурслардан янада оқилона фойдаланиш, жавобгарликни тақсимлаш, фирма фаолиятининг натижаларини яхшилаш ва таваккалчиликнинг таъсиридан хавфсизлигини таъминлаш имконини яратилади.

Таҳлил ва натижа.

Шундай қилиб молиявий таваккалчилик иқтисодий ривожланиш билан боғлиқ қарорларда жуда катта рол ўйнайди. Таваккалчилик элементларини кўп эканлиги, уларни миқдорий баҳолашни мураккаблиги кейинчалик иқтисодий фан, ҳамда ҳуқуқ соҳаларида илмий тадқиқот ишларини олиб бориш заруратини туғдиради. Бундай тадқиқотларнинг энг қулай усули тажрибага асосланган маълумотларни йиғиш, қабул қилинган қарорларни асословчи дастлабки ҳисоб-китобларни ҳамда ҳақиқатда эришилган натижаларни таҳлил қилиш ва бу соҳада тўпланган тажрибаларни мунтазам равишда умумлаштириб боришдан иборат.

Молиявий таваккалчиликни бошқаришда энг аввало юзага келиши мумкин бўлган унинг турлари аниқланади, улар таҳлил этилади ва зарарнинг кутиладиган даражаси ҳисобланади. Кейинги босқичда унинг олдини олиш, кўрилиши мумкин бўлган зарарларни пасайтириш ёки суғурталаш тадбирлари ишлаб чиқилади ва уни бошқариш усуллари танланади. Охирги босқичда эса кўрилган зарарларни қоплаш, оқибатларини таҳлил этиш ва бартараф қилиш чоралари кўрилади. Умуман олганда, таваккалчиликни бошқариш тадбиркорга ресурслардан янада оқилона фойдаланиш, жавобгарликни тақсимлаш, фирма фаолиятининг натижаларини яхшилаш ва таваккалчиликнинг таъсиридан хавфсизлигини таъминлаш имконини яратилади.

Молиявий таваккалчиликдаги хавф даражасини аниқлаш, уни олдини олиш йўллари излаб топиш ва унинг оқибатида юз бериши мумкин бўлган зарарларни пасайтириш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишга оид фаолиятни таваккалчиликни бошқариш тизими деб аталади.

Таваккалчиликни баҳолаш – таваккалчилик даражасини миқдорий ёки сифат ўлчамлари билан аниқлашдир.

Таваккалчиликнинг йўл қўйилиши мумкин бўлган, жиддий зарар туғдирадиган ва ўта хавfli даражалари мавжуд бўлади.

Таваккалчиликни камайтиришда тадбиркор унинг таъсирини ўзига олиши, тақсимлаши ёки бошқаларга ўтказиши мумкин. Таваккалчиликни ўзига олиш қуйидаги кўринишларда бўлиши мумкин:

1. Олдиндан режалаштирилган ҳолда зарарларни қопловчи махсус захира жамғармаларини яратиш.

2. Режалаштирилмаган таваккалчиликдан кўрилган зарарларни фойда ёки активлар ҳисобидан қоплаш.

Тадбиркорлик таваккалчилигини пасайтиришнинг яна бир усули бу таваккалчиликни тақсимлаш ёки бирлаштириш йўли билан йўқотишларни қисқартириш ҳисобланади. Таваккалчиликни тақсимлаш, одатда, корхонанинг активларини тақсимлаш йўли билан амалга оширилади. Таваккалчиликни бирлаштириш икки ёки ундан ортиқ корхоналарнинг қўшилиши натижасида содир бўлади ва бунинг натижасида янги ташкил топган корхона дастлабкиларига қараганда кўп активга эга бўлади.

Таваккалчиликни бошқаларга ўтказиш ёки таваккалчилик трансферти – тадбиркорлик таваккалчилигини камайтиришнинг яна бир усули ҳисобланади.

Корхона фаолияти билан боғлиқ таваккалчиликни ўтказишнинг энг самарали усуллари бири – суғуртадир. Суғурталашда корхонанинг ишлаб чиқариш, тижорат, молиявий фаолияти ёки табиий омиллар таъсирида юзага келиши мумкин бўлган хатарлар таваккалчилиги маълум ҳақ тўлаш эвазига, шартнома асосида суғурта компанияси зиммасига ўтказилади.

Тадбиркорлик таваккалчилигини ҳал қилиш жараёнида тадбиркор олдида мавжуд усуллардан бирини, яъни талабга жавоб берадиганини танлаш масаласи кўндаланг туради. Бунинг учун тадбиркор барча ҳолатларни таҳлил қилиб чиқиши керак. Таваккалчиликнинг йўл қўйилиши мумкин бўлган, жиддий зарар туғдирадиган ва ўта хавфлидаражалари мавжуд бўлади. Йўл қўйилиши мумкин бўлган молиявий таваккалчилик даражасида кўрилган зарарларнинг миқдори субъектнинг ҳақиқатда эришган соф фойдаси миқдоридан ошиб кетмагани маъқул.

$$\text{Зарарнинг миқдори} \leq \text{Соф фойда (1)}^3$$

Жиддий зарар туғдирадиган молиявий таваккалчилик даражасида кўрилган зарарларнинг миқдори субъектнинг соф фойдасидан юқори, аммо, жорий ликвидликни таъминлайдиган активларининг қийматидан ошиб кетмаслиги лозим.

$$\text{Соф фойда} < \text{Зарарнинг миқдори} \leq \text{Жорий ликвидли активлар (2)}$$

Ўта хавфли таваккалчилик даражасида кўрилган зарарлар субъектнинг жорий ликвидлигини таъминлайдиган активларининг қийматидан ошиб, хусусий капиталга тенглашиши ҳам мумкин. Ўта хавфли таваккалчилик оқибатида корхонанинг банкротликка учраш эҳтимоли вужудга келади.

$$\text{Жорий ликвидли активлар} < \text{Зарарнинг миқдори} \leq \text{Хусусий капитал (3)}$$

Кўрилган зарарнинг миқдори корхонанинг хусусий капиталидан ортиб кетганда (Зарарнинг миқдори > Хусусий капитал) корхона тўловга қобиллигини йўқотади ва сўзсиз банкрот деб эълон қилинади.

Таваккалчиликни баҳолашда коэффицентлардан фойдаланиш мумкин. Соф фойдага, жорий ликвидли маблағларга ва хусусий капиталга нисбатан таваккалчилик коэффицентларини ҳисоблаш мумкин:

$$K_{сф} = \frac{ЗМ}{СФ}, K_{жлм} = \frac{ЗМ}{ЖЛМ}, K_{хк} = \frac{ЗМ}{ХК} \quad (4)$$

Бу ерда,

$K_{сф}$, $K_{жлм}$, $K_{хк}$ – соф фойдага, жорий ликвидли маблағларга ва хусусий капиталга нисбатан таваккалчилик коэффицентларидир;

$ЗМ$ – кўрилган зарарнинг миқдори, сўм;

$СФ$ – субъектнинг соф фойдаси, сўм;

$ЖЛМ$ – корхонанинг жорий ликвидли маблағлари, сўм;

$ХК$ – корхонанинг хусусий капитали, сўм.

Молиявий таваккалчилик коэффицентларини ҳисоблашда қуйидаги ҳолатларга эътиборни қаратиш керак. Агар соф фойдага нисбатан ҳисобланган таваккалчилик коэффиценти бирдан ортиб кетса, кўрилган зарар йўл қўйилиши мумкин бўлган даражадан ортиб, жиддий зарар туғдирадиган таваккалчиликка айланганини билдиради ва зарар миқдорини корхонанинг жорий ликвидли маблағларига нисбатан солиштириш зарурияти туғилади. Жорий ликвидли маблағларга нисбатан ҳисобланган таваккалчилик коэффиценти бирдан ортиб, таваккалчилик даражаси корхона учун ўта хавфли эканлигидан дарак беради вазарар миқдорини хусусий капитал билан солиштириш зарурияти туғилади. Юқоридаги учта формулада ҳам таваккалчилик коэффицентлари бирдан кичик ёки тенг ($K_t \leq 1$) бўлсагина ҳисобланаётган таваккалчилик мезонига мос келади.

Корхона қанча катта капиталга эгалик қилса, ишлаб чиқариш самарадорлиги, рентабеллик даражаси ва жорий активлар ликвидлиги юқори бўлса, унинг

³Zaynutdinov Sh.N. va boshqalar «Tavakkalchilikni boshqarish» O`quv qo`llanma. T.TDIU. 2005 yil. 42 b

таваккалчиликка таъсири шунча кам бўлади ва тадбиркор таваккалчилик вазиятларида кўркмасдан масалаларни ҳал қилинади.

Корхоналарда молиявий таваккалчиликни турли восита ва усуллари ёрдамида олдини олиш мумкин. Ундай воситага, таваккалчиликдан сақланиш, бошқалар зиммасига ўтказиш, таваккалчилик даражасини пасайтириш киради. Таваккалчиликдан сақланиш-бу таваккалчилик билан боғлиқ ишларни қилишдан воз кечиш демакдир.

Таваккалчилик хатарини бошқа шахс зиммасига ўтказиш-бу инвестор барча хатар учун маъсулиятни ўзини суғурталаш орқали суғурта идораси зиммасига ўтказилади.

Таваккалчилик даражасини пасайтириш-йўқотиш хажми ва содир бўлиш эҳтимолиятини қисқартиришни билдиради.

Инвестор молиявий таваккалчилик хатарини пасайтирувчи аниқ воситаларини танлар экан қуйидаги принциплардан келиб чиқиши керак:

- ўз маблағидан ортиқ миқдордаги хатар билан таваккалчилик қилмаслик керак;
- таваккалчиликхатарини оқибатини ўйлаш керак;
- ўздаромад иштиёқда катта хатарга бормаслик керак.

Биринчи принцип амалга оширишнинг маъноси шуки, капитал киритишдан олдин, инвестор:

- максимал даражада кўриши мумкин бўлган зарар хажминини аниқлаши;
- «уни киритиладиган капитал хажми билан таққослаши»;
- уни ўзининг барча хусусий молиявий ресурслари билан таққосланиш агар бу капиталдан ажралиб қолса, банкрот бўлмаслигини аниқлаши керак.

Киритиладиган капиталдан кўриладиган зарар хажми шу капитал хажмига тенг, ёки ундан ортиқ ёки кам бўлиши мумкин. Тўғридан-тўғри инвестициялашда зарар хажми қоидага кўра венчур капитал хажмига тенг бўлади.

Портфел инвестицияда, яъни иккинчи бозорда сотилувчи қимматли қоғозларни сотиб олишда, аслида зарар хажми сарфланган капитал суммасидан кам бўлади.

Иккинчи принципти амалга ошириш, инвестор кўриш мумкин бўлган максимал зарар миқдорини бўлган ҳолда, унинг оқибати нимага олиб келишини, таваккалчилик эҳтимоли қандай, таваккалчилик қилишдан воз, кечиш керак-ки, маъсулиятини ўз зиммасига олди-ми ёки бошқа киши зиммасига кўяди-ми аниқланиш лозимлигини талаб этади.

Учинчи принципга амал қилиш, айниқса молиявий таваккалчиликни бошқа шахс зиммасига ўтказишда намоён бўлади. Бу ҳолат шуни англатади-ки, инвестор ўзи учун қулай бўлган суғурта бадали ва суғурта суммаси орасидаги муносабатни аниқлайди.

Суғурта бадали (ёки суғурта мукофоти) - бу амалдаги конун ёки суғурта шартномасига асосан суғурталанувчига суғуртага томнидан суғурта таваккалчилиги учун тўланадиган тўлов.

Лимитлаш-бу лимитлар ўрнатиш, яъни савдо, капитал, харажат суммаларига маълум бир чегара қўйишдир. Чеклашлар, лимитлаш- таваккалчиликни пасайтиришнинг муҳим воситаси ҳисобланади. У банклар томонидан ссудаларнинг берилишида, хўжалик субъектлари томонидан товарларнинг (кредит карточкалари орқали) кредитга сотилишида, инвесторлар томонидан маълум бир миқдор капитални айлантиришда қўлланилади. Молиявий таваккалчиликни суғурталаш унинг даражасини пасайтирувчи кенг тарқалган усуллардан биридир.

Корхонада лойиҳалар хавф-хатарни камайтиришнинг қуйидаги йўллари мавжуд:

1. Хавф-хатарнинг пайдо бўлишидан қочиш;
2. Хавф-хатарнинг таъсирини камайтириш.

Биринчи ҳолатда корхона раҳбари ва ходимлари ўз фаолиятига хавф туғдирадиган ҳар қандай хатарни четлаб ўтишга ҳаракат қилади.

Иккинчи ҳолатда эса корхона раҳбари ва ходимлари рискнинг субъект ишлаб чиқариш-молиявий фаолиятига таъсирини (зарарни) пасайтириш чораларини излайди.

Хавф-хатарни камайтиришда корхона унинг таъсирини ўзига олиши, тақсимлаши ёки бошқаларга ўтказиши мумкин.

Рискни ўзига олиш қуйидаги кўринишларда бўлиши мумкин:

1. Олдиндан режалаштирилган ҳолда зарарларни ўлчовчи махсус заҳира жамғармаларини яратиш.

2. Режалаштирилмаган рискдан кўрилган зарарларни фойда ёки активлар ҳисобидан қоплаш.

Олдиндан режалаштирилган заҳира жамғармаларини яратиш ўзини-ўзи суғурталаш жараёнини англатади. Субъект фавқулодда юз берадиган риск ҳолатлари учун фойдадан ажратма ҳисобига махсус жамғарма (риск жамғармаси) яратади. Масалан, йирик корхона субъекти унча қиммат бўлмаган ускунани тасодифий хатарлардан суғурталашни махсус суғурта компанияси орқали амалга оширишни маъқул кўрмайди. Ўзини-ўзи суғурталаш зарар эҳтимоли кичик бўлгандагина мақсадга мувофиқ.

Бирок, заҳира жамғармаси фойда келтирмайдиган ўлик капитал эканлиги учун, корхона бундай жамғармани қисқартиришга ҳаракат қиладилар.

Иккинчи ҳолатда, яъни режалаштирилмаган рискни ўзига олишда корхона риск натижасидаги йўқотишларни фойда ёки активлардан қоплашига тўғри келади. Агар йўқотишлар ҳажми фойдадан катта бўлса, жорий ликвидли активлар ёки хусусий капиталнинг бир қисмидан воз кечишга тўғри келади.

Таваккалчилик хатарларини пасайтириш йўлида корхона ўз капиталларини бирлаштириши, улар ўртасида олинган фойдани ва зарарларни бўлиш имконини яратади. Ушбу ҳолат корхонани таваккалчиликдан бутунлай холи қилмайди, лекин унинг хатар даражасини бир мунча пасайтиришга ёрдам беради.

Бугунги кунда корхоналар фаолиятида юзага келиши мумкин бўлган молиявий рискларни баҳолаш корхоналар молиявий барқарорлиги ва рақобатбардошлигини таъминлашда хорижий мамлакатлар тажрибаси муҳим хизмат қилади деб ўйлаймиз.

Корхонада молиявий таваккалчиликнинг бошқариш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб, таваккалчилик тахлилини бир-бирини тўлдириб турувчи 2 турга бўлиш мумкин:

1. Сифатли.

2. Микдорли.

Сифатли анализ - нибатан оддий бўлиб, асосий мақсади таваккалчиликни юзага келтирувчи омилларни босқичларини аниқлаш. Таваккалчилик потенциал томонларини ўрганиб, таваккалчилик эҳтимолини аниқлаштиришдир.

Таваккалчиликни микдорий анализини-алоҳида таваккалчилик размерини микдорий аниқлаш ва проект таваккалчилиги - мураккаб муамодир. Проектдаги таваккалчилик даражасини ўсишига таъсир этувчи факторларни шартли равишда 2 гуруҳга бўлиш мумкин:

Объектив факторларга - фирмага боғлиқ бўлмаган факторлардир - бу инфляция рақобатлилиқ анархия сиёси ва иқтисодий таназзул экология, божхона тўловлари ва х.к.

Субъектив факторлар - фирма фаолиятини характерловчи факторлар - ишлаб чиқариш потенциали, техник жихозлаш технологик ситуация даражаси, меҳнатни ташкил этиш, меҳнат унумдорлиги даражаси, техник хавфсизлиги даражаси, инвесторлар билан контракт тилини ташлаш ва х.к.

Таваккалчиликни тақсимланиши - молиявий режа лойиҳаларини ва шартнома хужжатларини тайёрлашда қўлланилади. Таваккалчилик тахлили каби - лойиҳа иштирокчилари ўртасида тақсимланиши сифатли - ва микдорли бўлиши мумкин. Таваккалчиликни лойиҳаларида тақсимланиши учун концептуал сифатли моделдан фойдаланиш тавсия этилади. Модел стандарт методларга асосланган бўлиб, уни асоси «эҳтимоллар ва қарорлар» дарахти бўлиб, қарорларни кетма-кетлигини аниқлашда фойдаланилади. Бу муаммо икки хил характерга эга бўлиб, инвестицион лойиҳага асослангандир. Бунда сотувчи ва харидор, буюртмачи ва бажарувчи мумкин қадар

контракт қийматини камайтиришга интилади, бунда муддат ва сифат бўйича барча талаблар бажарилган бўлиши керак.

Лойихаларни инвестициялаш давомийлиги ва миқдорларини ўсиши мураккаблик ва хилма-хиллик, уларни тадбиқ этишда муҳитни юқори динамиклиги, рақобатлилик инфляция ва бошқа салбий факторлар- лойихаларни рўёбга чиқаришда - таваккалчилик даражасини ўсишига олиб келади.

Янги «Ноу-хау» технологик жараёни қўлланган лойихани инвесторлашда-инвестор қурилиш тугалланишидаги кафолатларни талаб қилиши мумкин. Ишлаб чиқариш қанчалик кўп ихтисослашувчи жиҳоздан фойдаланса, шунчалик давр талабидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқариш маромини таъминлайди. Аммо талаб барқарор кескин ўзгарганда у шунчалик қийин унгамослашади. Демак, бунга шунча кўп харажат кетади.

Ўзини оқлаган янги технология импорти ривожланиш соҳасидаги таваккалчиликни пасайтиради, шунингдек у ортиқча фойда қисмини сақлаб қолиш имконини яратади (баҳо таркибидаги таваккалчилик улушини камайтириш ҳисобига), чунки маҳсулот бозорга баҳо эгри чизигини анча юқори нуқтасида эканлигидаги нархда боради.

Биз у ёки бу саноат тармоғидаги ишлаб чиқаришга кўп миллатли ва чет эл корхоналарининг инвестицияларини таъсири тўғрисида тўхталмоқчимиз. Маълумки, ишлаб чиқариш кундан-кунга байналминиллашмоқда, асосий капитални жамғариш жараниёда чет эл манбааларининг улуши узлуксиз кўпайиб бормоқда, келгусидаги тақлифларни шаклланишида намоён бўлмоқда. Чунки тез суръатларда ривожланаётган соҳаларда корхоналарнинг хусусий даромадлари узок муддатли ривожланиш билан боғлиқ харажатларни қоплаш учун етарли бўлмайди, биз рақобатдаги корхоналаримизнинг ниятларини уларга берилган имтиёзлар ва йирик давлат дотациялари йўналишларидан аниқлашимиз мумкин бўлади. Қарорлар лойихасини тайёрлашда чоп этилган ривожланган мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар башоратларини ўрганиш керак. Лекин бу ерда ҳам ўзига хос мураккаблик мавжуд. Чунки бу башоратларнинг асосий мақсади давлат ва тадбиркорлар учун асосий иқтисодий кўрсаткичларни шакллантириш тўғрисида (жамоатчилик харажатлари, захиралар ҳолати, шахсий истеъмол, экспорт, импорт, нарх, бандлик, саноат ишлаб чиқариш, иш хақи даражаси ва унинг динамикаси) маълумот беришдан иборатдир.⁴

Шундай қилиб, ишлаб чиқариш ва сотиш тўғрисидаги тадқиқотларга оид хабарлар каби капитал ва инвестициялар харакати тўғрисида маълумотлардаги ноаниқликлар ҳам таваккалчиликни бир таркибий қисми ҳисобланади. Шунинг учун фойдаланилаётган хабарлардаги ноаниқликнинг бир хиллилик хислати жуда муҳимдир. Олдиндан баҳоланувчи экзоген маълумотлар ичидаги энг қийин аниқланувчи кўрсаткичлардан бири бу сотишдаги қўзланаётган нарх даражаси ҳисобланади.

Хулоса ва тақлифлар

Хулоса қилиб айтсак, молиявий таваккалчилик даражасини аниқлаш корхоналар молиявий бошқарувида муҳим аҳамият касб этади. Молиявий таваккалчиликларини тўғри баҳолаш учун хавф-хатар билан боғлиқ маълумотларни кўпроқ йиғиш лозим. Бундай маълумотлар қанчалик кўп бўлиши хатар даражасини аниқлашда катта ёрдам беради. Бошқа томондан эса ҳаммага маълумки хавф-хатарларни пасайтиришнинг асосий усулларида бири ахборотлаштириш бўлиб ҳисобланади. Корхоналарда молиявий менежер молиявий риск даражасини ўрганган ҳолда молиявий хавфларни пасайтириш, молиявий хавфлар натижасида юзага келиши мумкин бўлган молиявий йўқотишларни камайтириш ва умуман олганда молиявий ресурсларни тақсимлаш бўйича самарали қарорлар қабул қилиши кабиларни амалга ошириши мумкин. Шу сабабли бугунги кунда корхоналар фаолиятида юзага келиши мумкин бўлган молиявий рискларни баҳолаш корхоналар молиявий барқарорлиги ва рақобатбардошлигини таъминлашда муҳим хизмат қилади деб ўйлаймиз.

⁴Jorion P. Financial risk manager (FRM) instruction manual. 3rded. – N.Y.: Carli Management Corporation, 2006

Корхоналарда моливий менежер молиявий таваккалчилик даражасини ўрганган ҳолда молиявий хатарларни пасайтириш, молиявий хатарлар натижасида юзага келиши мумкин бўлган молиявий йўқотишларни камайтириш ва умуман олганда молиявий ресурсларни тақсимлаш бўйича самарали қарорлар қабул қилиши кабиларни амалга ошириши керак. Шу сабабли бугунги кунда корхоналар фаолиятида юзага келиши мумкин бўлган молиявий хатарларни баҳолаш корхоналар молиявий барқарорлиги ва рақобатбардошлигини таъминлашда муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, ПФ-4947-сонли Фармони.

2.Zaynutdinov Sh.N. va boshqalar «Tavakkalchilikni boshqarish» O`quv qo`llanma. T.TDIU. 2005 yil. 38 b.

3. Jorion P. Financial risk manager (FRM) instruction manual. 3rded. – N.Y.: Carli Management Corporation, 2006.